

DOI: <https://doi.org/10.61491/yk.15.2023.8072>

**მუხრან მაჭავარიანის პოეზიის ენა
(სიტყვაწარმოება, დიალექტიზმები, ჟარგონები)**

**On the Mukhran Machavariani's language of poetry
(word formation, dialectisms, slang)**

მანანა ხვიციანი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Manana Khvingia
Sokhumi shtate University
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

მუხრან მაჭავარიანის შემოქმედება ძალიან სანტერესოა ენობრივი თვალსაზრისით. პოეტი ქართულ წიაღში „იჩხრიკებოდა და ეძებდა“, რათა არ დაკარგულიყო ბევრი მივიწყებული სიტყვა, გაეცოცხლებინა და, ასევე, ახალი სიტყვები დაეზრუნებინა მათთვის.

კვლევის მიზანია მკითხველმა გაიცნოს მუხრან მაჭავარიანის პოეზიის ენა, რამდენად მდიდარია მისი ლექსები მსუყე ქართულით. ყოველი სიტყვა ნაფიქრი და ნაფერებია.

მუხრანი თავის შემოქმედებაში განსაკუთრებულ ადგილს აკუთვნებს დიალექტებს, ასევე, ძველ, მივიწყებულ სიტყვებს, რითაც მათ სხვა ელფერი ეძლევა, ფერადდება, სიტყვები უზრუნდება და იძენს შინაარსობრივ დატვირთვას. პოეტი მთელი თავისი შემოქმედების მანძილზე საქართველოს კუთხეებში მიმოზიარებულ მარგალიტებს აგროვებს და ფერადოვნად აქსოვს, რითაც ქმნის ენის ერთიანობის სილამაზეს.

მუხრან მაჭავარიანი „რკინის კალმოსანია“. იგი ქმნის და უშიშრად შემოაქვს ახალი სიტყვა. თამამად შეიძლება ვთქვათ, რომ იგი სიტყვათშემოქმედი.

პოეტი, როგორც თავად ამბობს, ეძებს და თავად არ იცის, პოვნამდე როგორი იქნება და რომ მიაგნებს, მაშინ სიტყვა თავიდან იბადება, იძენს ელფერს, ხმოვანებას, ზოგჯერ შინაარსსაც კი. მუხრანი წერს: „დიდი მკრეხელობაა პოეტური ლექსისადმი მხოლოდ გრამატიკული მიდგომა!“ მის მიერ შექმნილი სიტყვები გამოირჩევა სილამაზით, მუსიკალური

ხმოვანებით, პოეტური სიფაქიზით. ისინი მკითხველში პირველივე წაკითხვისთანავე ღრმად იდგამს ფესვს და მას შემდგომ მუხრანისეულს უწოდებენ.

მუხრან მაჭავარიანის პოეზიაში უხვად გვხვდება არქაული სიტყვები. იგი მათ არ ერიდება და ამაზე თავისი აზრი გააჩნია: „არ შეიძლება არქაიზმად ჩაითვალოს სიტყვა, რომელიც ცოცხლობს თუნდ ერთ დიალექტშიც კი“, თუმცა იქვე აღნიშნავს: „აუცილებელი ზომიერების დაცვით, თანაც დღეს, როდესაც ასე წაგვლეკა ამა თუ იმ ენიდან შემოსულმა უცხო ტერმინებმა. პოეტი არ ერიდება ჟარგონებს, რითაც ხაზგასმულია მისი დამოკიდებულება ამა თუ იმ პერსონაჟისა თუ მოქმედებისა, რომლებიც მისთვის, როგორც მოქალაქისათვის, პოეტისა და, ზოგადად ადამიანისათვის, მიუღებელია:

„ტელეეკრანზე ვხედავ როცა მე ამ გარეწარს,
კალო თავისი ვინც ამ ქვეყნად უკვე გაღწა...“ და ა.შ.

მუხრან მაჭავარიანის პოეზიაში არსებული არქაიზმები, დიალექტიზმები, ქართული ენის სიღმისეული ცოდნით შექმნილი ნეოლოგიზმები კიდევ ერთხელ ნათლად წარმოაჩენს მის უფაქიზეს დამოკიდებულებას ენისადმი. მუხრან მაჭავარიანის ლექსების კითხვისას აუცილებელი და საჭიროა ყოველი სიტყვის გააზრება, რათა ჩასწვდე პოეტის ნაფიქრს, სიყვარულს, რასაც მშობლიური ენის ფესვები ჰქვია.

საკვანძო სიტყვები: მუხრან მაჭავარიანის პოეზიის ენა, დიალექტიზმები, ჟარგონი.

ABSTRACT

Mukhran Machavariani's work is exceptionally intriguing from a linguistic perspective. The poet wandered deep into the heart of Georgia, tirelessly seeking out forgotten words, reviving them, and breathing new life into them.

The goal of this research is to introduce readers to Mukhran Machavariani's poetry and highlight the richness of the Georgian language within his verses. Each word is carefully considered and imbued with nuanced meaning.

Machavariani assigns a special place in his work to dialects and ancient, forgotten words, using them to add different shades of color and imbue them with meaningful content. Throughout his career, the poet has collected pearls from various regions of Georgia and seamlessly weaves them into his compositions. Machavariani can be likened to an „iron man“ of words, fearlessly introducing new vocabulary and crafting them into poetic gems.

The poet describes his process as a search, often uncertain of what he will find until he does, at which point the word is reborn with its own tone, sound, and sometimes even new meaning. Machavariani asserts, „It is sacrilege to approach a poetic verse solely through grammar!“ His words are renowned for their beauty, musicality, and poetic resonance, deeply embedding themselves in the reader's consciousness from

the first encounter, which he calls „Mukhrani“.

Archaic words abound in Mukhran Machavariani's poetry, which he embraces without reservation. He asserts, „A word that survives in any dialect cannot be considered archaic“, while acknowledging the need for balance amidst the influx of foreign terms. The poet does not shy away from using slang, using it to underscore his stance on various characters and actions that he finds objectionable as a citizen, poet, and individual: „When I see such villains on the TV screen, the barn floor is where they belong, having already left this world...“

Thus, the archaisms, dialects, and neologisms in Mukhran Machavariani's poetry reflect his deep respect and commitment to the Georgian language. Understanding each word is crucial when delving into Machavariani's poems, as they reveal the poet's thoughts and profound love for the roots of his native language.

Keywords: Language of Mukhran Machavariani's poetry, dialectics, slang.

მუხრან მაჭავარიანის პოეზია არა მარტო ლიტერატურის მკვლევართათვის არის საინტერესო, არამედ ლინგვისტთათვისაც. როგორც ლევან ზრეგაძე წერს: „უპირველესი, რაც მისი ლექსების კითხვისას ყურადღებას მიიპყრობს, არის ენა. მასთან გვერდიგვერდ თანაარსებობს უახლესი და ძველი ქართული, დაბალი სტილისა და მაღალფარდოვანი მეტყველების მანერა“ (ზრეგაძე 2019: 7). ელგუჯა მაღრაძე კი პოეტს „ჩაკირტიკებულ მკვლევარსა და სიძველეთა მჩხრეკელს“ ადარებს. მეცნიერი მის დახასიათებას ასე აგრძელებს: „ჩვენი ყოფის ისეთი ჩამიებული მკვლევარი და მცოდნე, როგორც მუხრანია, მწერლობაში კი არა, ალბათ, მეცნიერებაში ცოტა თუ მოიძებნება“ (მაღრაძე 1979: 149).

მე წავიკითხე წერილები მამულზე უზომოდ გულშემატკივარი კაცისა და გავიცანი მუხრან მაჭავარიანი არა როგორც პოეტი, არამედ როგორც ენის მკვლევარი. მართლაც, რაოდენ ბედნიერია თავად, როდესაც აღმოაჩენს, „მკვდარი სიტყვა“ „თურმე ცოცხალი“ ყოფილა. იგი წერს: „კლასიკურ ლიტერატურაში არსებული ლექსიკის გარდა, ყოველი სიტყვის, ან „მკვდარ“ სიტყვად ან „დიალექტად“ გამოცხადება და ამ მოტივით თანამედროვე ლიტერატურაში მათი გამოყენების კატეგორიული აკრძალვა (რასაც ჩვენი რედაქციები სჩადიან), – აი, რა მიმაჩნია ენის განზრახ გადატაკებად.

ეს მაშინ, როცა არ არსებობს არავითარი „დიალექტი“ თვინიერ ზმნათა.

ეს მაშინ, როცა სიტყვა, რომელიც შენ „მკვდარი“ გგონია, ცოცხალია თურმე“.

თავად მუხრან მაჭავარიანი, როგორც უკვე აღინიშნა, დიდი მოწიწებით ეფერება ყოველ სიტყვას, იჩხრიკება და ეძებს. „მე მიყვარს ლექსიკონში კირკიტი“, – ამბობს იგი და მკითხველს იძულებულს ხდის, აძებნინოს ამ თუ იმ სიტყვის მნიშვნელობა, მისი წარმომავლობა, გაახსენოს

მივიწყებული.

მართლაც, ძალზე საინტერესოა, როგორ ახერხებდა მუხრან მაჭავარიანი იმ რთულ პერიოდში გაეცოცხლებინა და არ დაეკარგა ბევრი ქართული სიტყვა, ასევე, დაემკვიდრებინა ახალი და სიცოცხლე შთაებერა.

მუხრანი თავის შემოქმედებაში განსაკუთრებულ ადგილს აკუთვნებს დიალექტებს, ასევე, ძველ, მივიწყებულ სიტყვებს. ამით მათ სხვა ელფერი ეძლევა, ფერადდება, სიცოცხლე უბრუნდება.

პოეტმა თავის ლექსიკონში უზვად შეიტანა საქართველოს ყოველი კუთხის დიალექტი (გარდა ზმნებისა: მევიდა, წევიდა, შავიდა და სხვა), არ არსებობს არავითარი „დიალექტი“, არსებობს მხოლოდ სინონიმები, რაც ენის სიმდიდრეს მოწმობს“ (მაჭავარიანი 2013გ: 138). წერილში „მხატვრულ-სტილისტიკური მახასიათებლები მუხრანის ლექსში („რამდემიმე შტრიხი)“ ვკითხულობთ: „განსაკუთრებით აღსანიშნავი ერთი რამ არის: დიალექტური ფორმები ყოველთვის მოზომილად გვხვდება მუხრანის ლექსში – მოზომილად“ (ვაშაკიძე... 2019: 80).

დიალექტიზმები:

„რა ყურადღებით უსმენდა ფრინველთ

სამყურა მინდვრის, - ლორთქო, ყურცქვიტა (მაჭავარიანი 2013ა: 62).

ლორთქო – ახლად ამოყრილი, ნორჩი ყლორტი (უნივერსალური ლექსიკონი).

„წვიმას გადაულია, მიწა სოველია“ (იქვე: 66).

სოველია – სველი; იმერული დიალექტი, გვხვდება გალაკტიონის „თოვლში“;

„ღამე დაეცა ყაჩაღი, –

ყანყრატო გამოულადრა“ (იქვე: 114).

ყანყრატო – სასულე ხორხი (ნეიმანი 1978: 447).

„ვეწევი პრიმას, –

მეყურება ჭიკჭიკი ჩიტის“ (იქვე: 133).

მეყურება-მესმის

„თვარა,

ხომ იცი ღმერთი რავარია!“ (იქვე: 288).

თვარა – თუარა

რავარია – როგორია

„მტერი გვეჭარბებოდა მიწვივ“ (იქვე: 417).

მიწვივ -ირგვლივ

„წუთისოფელი როცა მიყელვს, –

თიხად ქე მაინც გამომიყენე“ (იქვე: 395).

მიყელვს – ყელვა – გზის გადაჭრა, წინ დახვედრა (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=56&t=42337>).

ქე – მაინც

ერთი პირხმელი ამბობს ქირქილით:

– შენი შოთიაგ გაუმაგრიათ!“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 158).

შოთიაგ – კნინობითი ფორმა.

გაუმაგრიათ – გამაგვრა. გაზიდვა, ბევრი რამის გატანა (ჯავახური

ლექსიკონი); ძაგვრა – გათოკვა, შეკოჭვა.

„თეთრად ანათებს

შეგდებული

ცაში ზადიმი!“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 174).

ზადიმი – კუთხ. (იმერ.) ქვევრის სარქველი, ხისა.

„მანამდე არ გაღეჭა რა ქაჯის ღრანჭებმა!“ (იქვე: 195).

ღრანჭი – ყბა (ქიზიყური დიალექტი).

„ეს ვინცხაა, – მურვანზე ყრუა!“ (იქვე: 197).

ვინცხა – ვიღაცა (იმერული დიალექტი).

„რაც გავაღწიე ღრანტით შუკაზე

და ვიზურგევი წელი ერგასი“... (იქვე: 218).

ღრანტი – ყელი.

ვიზურგევი – ვიტვირთე.

„ვინც არ მიყვარდა, –

მან ხომ მიკვანტა!-

ვინაც მიყვარდა,

მანცა მიკვანტა“ (იქვე: 242).

კვანტი – სარმა.

მიკვანტა – მიღალატა.

„საქართველოში იმნაირი მოხდა სიგლაზე!“ (იქვე: 259).

სიგლაზე – ცუდი, უღირსი, სამარცხვინო საქციელი. კუთხ. (იმერ. გურ. რაჭ. ლეჩხ.: https://ena.ge/explanatoryonline?fbclid=IwAR0uJdrfvxe_FHnc0GnsVii2g29EiBlArAyxjDzMegnKnxFdTTDjDFsmiK0-განმარტებითი ლექსიკონი).

„ძამა, ჯიმა და ძამიკო...“ (იქვე: 295) – ძმა: იმერულად, მეგრულად და, ზოგადად, ქართულად!

„რა დამავიწყებს:

გივი ძნელამემ

რავა

გაშალა სუფრა ელანძე!“ (მაჭავარიანი 2013 გ: 5).

რავა – როგორ კუთხ. (იმერ. გურ. რაჭ.).

ელანძე – იმწუთასვე. კუთხ. (გურ.) ზმნს. თავდაპირველად. ერთ ლანდზე; შემდეგ: ერთ წუთას, საჩქაროდ, უცებ.

„ამაზრზენს ხდიდა ქუჩას როცა რეგვენთ ქიჩმაჩი“ (იქვე: 107).

ქიჩი – კუთხ. (ხევს., ფშ., მთიულ., ერწ.-თიან.) – საქსოვი დაზვის (ყდების) ნაწილი, რომლითაც ქსელს ჭიმავენ. საშვერის გარა, რომელიც ერთ დონეზე დგას, უჭირავს აქეთ-იქით ყდებზე დასმულ ორ ქიჩს (https://ena.ge/explanatoryonline?fbclid=IwAR0uJdrfvxe_FHnc0GnsVii2g29EiBlArAyxjDzMegnKnxFdTTDjDFsmiK0-განმარტებითი ლექსიკონი).

ქიჩმაჩი – ფაცური, გაწევ-გამოწევა. დაქიჩმაჩება – გადაჭარბებული მონდომებით დაწყება საქმისა, დაფაცურება (ჟყონია 1910: 56).

ზმნები, ნასახელარი ზმნები და სიტყვათწარმოება

განთვითეულდა ყველაფერი შუქით უეცრად (მაჭავარიანი 2013ა: 78).

განთვითეულდა – ნაწარმოები ნაცვალსახელისაგან დიალექტური

ფორმით.

„ყველაფერში რომ არ დურთო“ (მაჭავარიანი 2013ა: 369).

დურთო – უკითხავად თავის ჩაყოფა რაიმე საქმეში.

„წუთისოფელი როცა მიყვლებს, –

თიხად ქე მაინც გამომიყენე“ (იქვე: 395).

მიყვლებს, – „ჟამთა გამოვლა და ხანთა შემოკლება“ (სულხან-საბა, „სიტყვის კონა“ <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=8&t=40409>).

„გაზაფხულია საქართველოში,

მზე დაბტნობია ყველაფერს ირგვლივ“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 4).

„აქ იყო კალო,

აქ იყო კვერი;

დღეს კომბაინი სწვევია დაბას

და ასევედებს მსუბუქი სევდით,

რაც იყო, – იგი! –

რაც არის არის-ამას!“ (იქვე: 167).

...„ეთვალხუჭება

ვაი-ვაგლახს ჩვენსას მსოფლიო“... (მაჭავარიანი 2013გ: 95).

ეთვალხუჭება - თვალს ხუჭავს, არ უნდა სიმართლის დანახვა

„შემოეღევა ხალისი ვიდრე, –

ემილაგება ქარი სიმინდებს“ (მაჭავარიანი 2013ა: 11).

ემილაგება (შილი) – ეკინკლაგება.

არქაული ფორმები:

„კრიალა ზეცას მთოვარე ამკობს.

გზაზე ლასლასით მიდის სევარა...
და ერთი წამით სოფელი ნამყომ

მსუბუქი სევდით მოასევადა“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 168).

მთოვარე – მთვარე.

„და.. მკერდში უცებ

გალხვა გული, –

გალხვა და... ტანში მიმოფენტა

ტფილ, მხიარულ ნაკადულებად“ (მაჭავარიანი 2013გ: 95).

გალხვა – გალღვა (nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=46&t=351367).

ტფილი – თბილი.

„მუნთქვესვე ფეხზე წამოხტა ყველაყა“ (მაჭავარიანი 2013ა: 223).

მუნთქვესვე – იმწამსვე.

„ჩამომზღვეული სვეტიცხოვლით დრტვინავს ფასუნჯი“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 144).

„ჩამომზღვეული – ჩამოქცეული.

„არ მოგვანატრა ლახტი და გურზი...“ (იქვე: 225).

გურზი – ფოლადის ძველებური საბრძოლო იარაღი, სახელურის მქონე წვეტებიანი სფერო. ხელში სატრიალებელი სპორტული იარაღი.

„ეს ჭინჭილაა, –

მამაჩემმა რაც დამიტოვა;

ძილარხენი,
 ღვთის წინაშე,
 ვარ ამიტომაც“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 163).
 ძილარხენი – დამშვიდებული (კომპოზიტი).
 „...აწ ხამუშ-ხამუშ სევდით მეგარსვის“ (იქვე: 218).
 გარსი, მეგარსვის – მფარავს
 „საცაა მიწას აუვა ბოლი:
 ზეცაა ლურჯი.
 მზეა კაპრაში (იქვე: 268).
 კაპრაში – წითელ-მოწითალო (სულხან-საბა, „სიტყვის კონა“, <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=8&t=40409>).
 კახეთში ასე განმარტავენ: რომელიც კარგა შადებილი ღვინო არ არის, იმას კაპრაში ჰქვია. რომელიც კარგაა შეღებილი, იმას შავი ღვინო ჰქვია. კაპრაში გამოვიდოდა მაშინ, როცა დედა ცოტა მოგვივიდოდა.
 „მორჩა! – გათავდა! – წარიტრა!“ (მაჭავარიანი 2013გ: 15).
 წარიტრა – წარვიდა, წარემართა (ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი).
 „ჰყრია სოფელში აქა-ის
 ღამის ძონძებში ჯერ კიდევ...
 მთაზე სკუპია ცისკარი,
 ვით ბოლოცეცხლა ჩერგილზე (იქვე: 55).
 ჩერგილი – მელეული, ძნა
 „შავად დააჩნდა შაბარდუხი ცის
 გუმბათის ყვიჟილს“... (იქვე: 75).
 ყვიჟილი – ლურჯ-მოიისფრო-საშუალო.
 „მოჰკითხოს უნდა
 დღემ ხვალისამ ეს სისხლის თქემ,
 იმ კაცზე მეტად, –
 ჯვარს ვინც გვაცვა, იმ კაცის ქეშიკო!“ (იქვე: 88).
 ქეშიკი – მცველი. ამ ტერმინებს დავით ჩუბინაშვილი ამატებს მსტოვარს (//აეშავს), ჯაშუშს და კერკეტინს;
 ჟარგონი:
 „სულაც არ მიკვირს ეს ამბავი ემე, სხვათა შორის, –
 ყველას თვისი აქვს მულამი სახელის შოვნის“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 164).
 მულამი – შნო, შესაძლებლობა.
 „ტელეეკრანზე ვხედავ როცა მე ამ გარეწარს,
 კალო თავისი ვინც ამ ქვეყნად უკვე გალეწა...“ (იქვე: 169).
 გარეწარი – უღირსი, ნამუსგარეცხილი ადამიანი.
 „დუქანში ხაშის დგას ოხშივარი.
 სუფრას ვაჟკაცი ხელმძღვანელობს დაშოშიანი“ (მაჭავარიანი 2013ბ: 217).
 დაშოშიანი – ამ შემთხვევაში ნაგულისხმევა: მთელი არსებით მოქეიფე, უდარდელი.
 „საქართველოში სუფევს დომხალი...“ (იქვე: 264).

დომხალი – არეულობა.

ამგვარად, მუხრან მაჭავარიანის პოეზიაში არსებული არქაიზმები, დიალექტიზმები, ქართული ენის სიღმისეული ცოდნით შექმნილი ნეოლოგიზმები კიდევ ერთხელ ნათლად წარმოაჩენს მის უფაქიზეს დამოკიდებულებას ენისადმი. მუხრან მაჭავარიანის ლექსების კითხვისას აუცილებელი და საჭიროა ყოველი სიტყვის გააზრება, რადგანაც ისინი მოითხოვს ქართული ენის საფუძვლიან ცოდნას, გარდა ლიტერატურული ქართულისა, უნდა იცოდეს დიალექტებიც, რათა გაიგოს მის პოეზიაში მარგალიტებად მიმოზნეული ჩვენი სათაყვანო კუთხეთა მეტყველება. რა თქმა უნდა, მუხრან მაჭავარიანმა იცის, რომ ეს „არც ერთადერთი და არც უმთავრესი ხერხია!“ პოეტი, როგორც თავად ამბობს, ეძებს და თავად არ იცის, პოვნამდე როგორი იქნება და რომ მიაგნებს, მაშინ სიტყვა თავიდან იბადება, იძენს ელფერს, ხმოვანებას, ზოგჯერ შინაარსსაც კი. მუხრანი წერს: „დიდი მკრეხელობაა პოეტური ლექსისადმი მხოლოდ გრამატიკულ მიდგომა!“ (მაჭავარიანი 2013გ: 69).

მე სრულიად ვეთანხმები ამ დიდ ადამიანს, რომელიც წერს, რომ „არ შეიძლება არქაიზმად ჩაითვალოს სიტყვა, რომელიც ცოცხლობს თუნდ ერთ დიალექტშიც კი“, მაგრამ აუცილებელი ზომიერების დაცვით, თანაც დღეს, როდესაც ასე წავგლეკა ამა თუ იმ ენიდან შემოსულმა უცხო ტერმინებმა, რომელთა შეატყვისი ნამდვილად გაგვაჩნია. მსჯელობას დავასრულებთ ამონარიდით ბატონი მუხრანის წერილიდან: „არქაული სიტყვებით წარამარობა, ისეთივე პროვინციალობა, პოზიორობა და მატრიაზობაა, ვითარცა მავანის უცხო ტერმინოლოგიით ტლიკინი, ოდეს მშობლიურ ენაში უხვად მოპოვება ამ უცხო სიტყვათა ბადალი“ (იქვე: 171).

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბრეგაძე 2019: ბრეგაძე ლ., მუხრან მაჭავარიანის პოეტიკის მარკერები. ჟურნალ. „ენა და კულტურა“, ტ. IV. თბილისი, 2019.
- ვაშაკიძე... 2019: ვაშაკიძე თ., ციციშვილი რ., მხატვრულ-სტილისტიკური მახასიათებლები მუხრანის ლექსში (რამდენიმე შტრიხი). ჟურნალი „ენა და კულტურა“, ტ. IV. თბილისი, 2019.
- მალრაძე 1979: მალრაძე ე., „გულითა მართლით“. თბილისი, 1979.
- მაჭავარიანი 2013ა: მაჭავარიანი მ., თხზულებანი 3 ტომად, ტ. I. თბილისი, 2013.
- მაჭავარიანი 2013ბ: მაჭავარიანი მ., თხზულებანი 3 ტომად, ტ. II. თბილისი, 2013.
- მაჭავარიანი 2013გ: მაჭავარიანი მ., თხზულებანი 3 ტომად, ტ. III. თბილისი, 2013.
- ნეიმანი 1978: ნეიმანი ალ., ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, მე-3 გამოცემა. თბილისი, 1978.

ინტერნეტრესურსები

სულხან-საბა „სიტყვის კონა“: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=8&t=40409> (დამოწმება: 01.11.2023).

ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა: წიგნი I, შემდგენელი: ალ. ღლონტი, თბილისი, 1974: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=list&d=56&p=4&w1=%E1%83%93&w2=%E1%83%A3> (დამოწმება: 02.22.2023).

ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი 2008: 16800 სიტყვა. შემდგენილია ილ. აბულაძის, აკ. შანიძის, ივ. იმნაიშვილისა და სხვა ავტორთა ლექსიკონური წყაროების მიხედვით. შემდგენელი: გრიგოლ რუხაძე; რედაქტორი: გვანცა კოპლატაძე. დაიბეჭდა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით. თბილისი, 2008 <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=index&d=44> (დამოწმება: 02.11.2023).

ჭყონია 1910: ჭყონია ი., სიტყვის-კონა. საბა-სულხან ორბელიანი და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში გამოტოვებული სიტყვები. სანკტ-პეტერბურგი, 1910. <http://dSPACE.gela.org.ge/bitstream/123456789/7531/1/Sitkvis%20Kona%201910.pdf> (დამოწმება: 02.11.2023).

ჯავახური ლექსიკონი: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=28> (დამოწმება: 01.11.2023).

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=56&t=42337> (დამოწმება: 01.11.2023).

<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=index&d=44> (დამოწმება: 02.22.2023).

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=56&t=42337> (დამოწმება: 01.11.2023).